

Krisztus és egyháza Pázmány Péter életművében

SZABÓ FERENC, *Krisztus és egyháza Pázmány Péter életművében* (Isten és tudomány–Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok 11), Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya–L'Harmattan, Budapest 2012.

Kosztolányi Dezső 1920-ban lelkes és érző esszét szentelt a *Nyugat* hasábjain *A magyar próza atyjának*. Így írt: „Ha őt [Pázmányt] forgatom, nem érzem a nyelvújítás szükségességét, nem látom azt a hiányt, melyre egy század múlva, a XVIII. század elején döbrentek rá azok, akik tővel-heggyel új feladatokhoz akarták törni nyelvünket. (...) Pázmánynak nem volt szüksége a nyelvújításra, mert maga újította a nyelvet, még pedig helyesen, szőrmentében, nem erőszakkal, a népnyelv gazdagságából és saját termőerejéből. Ahol ő szólalt meg, ott világosság támadt”. A második részben hozzátette még: „Lehetetlen nem éreznem, hogy Pázmány magyar. Nemcsak nyelvénél és szavainál fogva, melyekre mindörökre rásütötte fémjelzését, de gondolkozása és lelkialkata jogán is, mely – túl minden nyelven – azt tanúsítja, hogy rokon az itt élőkkel, vérét, agysejtjeit ugyanazok a táplálékok fűtötték, melyek mieinket, kik hasonló területen és égalji viszonyokon nőttünk fel”.

A magyar teológia évszázados adóssága és terhe, hogy egyáltalán megszülessen. A nagyok, akiket magyar teológusként megnevezünk, valójában inkább összegzők, tanítók, az általános hittudomány olvasói és a diákok, a magyar érdeklődők számára lefordítói és egybefoglalói. Két igazán őseredeti teológus elme mégis feltűnik előttünk: Pázmány és Prohászka. Történelmünk fintora, hogy végül mindketten főpapként, országos vállalások hordozóiként, társadalmi és kulturális szolgálattevőkként teljesítették be életüket, s eközben a megkezdett teológusi pályát nem mindig tudták arra a tőkélyre vinni, amelyet munkálkodásuk más, hallatlanul értékes területein felmutatni képesek voltak. Ám Kosztolányit olvasva fel kell vetnünk a kérdést: ha ez az „istentelen jezsuita” (a nagy költő így idézi fel a pozsonyi országgyűlés egy protestáns szónokának a szavait) valóban ekkora életművet hagyott hátra mint író, mint *a magyar próza atyja*, s ha ezt az örökséget már annyian és annyiszor vizsgálták, akkor miként lehet, hogy a *papot*, a *teológust* nem kutattuk mi, akiknek ez elsődleges feladata lenne? Miért ez a borzalmas Pázmány-felejtés? Talán ha munkához látnánk, ráébredhetnénk, hogy *a magyar teológiának* szintén ez a végtelenül mély gondolkodású, kiforrott érvelésű és elkötelezett esztergomi érsek *az atyja*. Hogy az irodalmi nyelv és a sajátos helyi teológia együtt születik, formálódik, azon nem lenne szabad csodálkoznunk – a spanyolok Avilai Nagy Szent Teréz (a spanyol irodalom védőszentje) és Keresztes Szent János okán régóta tisztában vannak ezzel az igazsággal.

Így tehát nem túlzó azt állítanunk, hogy a magyar katolikus teológiának hallatlan nagy adóssága van. Amikor Pázmányt elkönyveli ellenreformátorként vagy katolikus újítóként, amikor besorolja az egyháztörténetbe, de kifelejt a teológiatörténetből, amikor prózáját vagy retorikáját elemzi, de nem jut el a hittitkok megragadásának, a személyes teológiának a felfejtéséig, tulajdonképpen vakvágányon jár. Elveszíti azt, ami a leginkább sajátja kellene, hogy legyen, míg odafordul valami felé, amit a nyelvtudomány, az irodalomtörténet vagy éppenséggel a történetírás avatottabb és szakmailag megalapozottabb módon fel tud dolgozni. Arról már nem is szólva, hogy ezáltal szörnyű hiátus keletkezik: Pázmány, a teológus, a jezsuita, a pap, a hívő és gondolkodó keresztény elvész a szemünk elől, s marad egy író, egy államférfi, egy közéleti szereplő, egy történelmi személyiség. Kevés, fájdalmasan és veszedelmesen kevés ez. Még a két világháború közén született, egyháziak által írt Pázmány-tanulmányok sem segítenek sokat, hisz azok is inkább irodalmi szempontból közelítik meg munkásságát (ld. Sík Sándor). Érdekes módon hiába került megjelentetésre Pázmány összes műve már az előző századfordulón (hét kötet magyar, hat kötet latin szövegkiadás, két

kötetnyi levelezés), mégsem indult meg az ezáltal már hozzáférhető anyag mélyreható teológiai és teológiatörténeti feldolgozása.

Amikor tehát évtizedeknek előtte Öry Miklós, majd előbb vele együtt, halála után pedig immár egyedül Szabó Ferenc jezsuita elkezdte *Pázmány ébresztését*, nagy, de mindenképpen szükségszerű munkába fogtak. Végül P. Szabó *A teológus Pázmány* című írásában elének tárta a fiatal grazi professzor munkásságának, előadásainak összegzését, elhelyezését a „nagy” teológia keretében. Csakhogy a mű ezzel nem ért, nem érhetett véget, hiszen egyrészt nyilvánvaló volt, hogy ezek a latin nyelvű munkák jelentették a későbbi magyar nyelvű írások tulajdonképpeni alépítményét, megalapozását; másrészt pedig (és ebből kiindulva) bennük rejlik az a kulcs, amelynek segítségével a későbbi írásokat, prédikációkat *teológiai* szempontból lehet értékelni.

Szabó Ferenc új kötetével – *Krisztus és egyháza Pázmány Péter életművében* – így tehát együtt vizsgálta már a grazi (latin) és a későbbi (magyar) Pázmány-hagyatékot, mindezt teológusként téve meg. A krisztológia és ekkleziológia központi szerepe nem csak azért megalapozott, mert a korban bontakozó (Bellarmín által jelentősen befolyásolt) apologetika *demonstratio christianája* és *catholicája* kiemelt témát képez, hanem azért is, mert a magyar teológus alap gondolata, teológiai kvintesszenciája ezen a téren ragadható meg a leginkább.

Ha az európai teológia Trient utáni körképét nézzük, s ebben próbáljuk meg elhelyezni a későbbi esztergomi érseket, könnyen megtaláljuk a viszonyítási pontokat. Egyrészt a nagy kegyelemtani viták (a domonkos és jezsuita iskola), másrészt az egyházban kibontakozó, részben krisztológiai természetű kérdések (Bellarmín mellett gondoljunk itt Valenciai Gergelyre, Francisco Suárezre és Gabriel Vazquezre) hallatlanul elevenné és termékenyvé teszik ezt a kort. Bár a katolikus teológiai karok relatíve gyorsan túllépnek ezen az érán, a Trientet és az I. Vatikánomot összekötő korszakot pusztán Tamás-ismétlésként vagy harcos egyházközpontú teológiai vagdalkozásként, elzárkózásként és kártékony „lemaradásként” leírva, ezzel semmiképpen sem érthetünk egyet. Épp a krisztológia és az egyházban mutatja, mennyire nem pusztán ismétlésről, vagy éppenséggel álló frontháborúról van itt szó, hanem sajátos kreativitásról és (Pázmányra is jellemzően) egészen eklektikus hittudományi építkezésről. Talán épp a barokk teológia hiányos és nem kielégítő ismerete, valamiféle kulturális és történeti ellenérzés is közre játszhat abban, hogy a napjainkban gyér a recepciója e kornak – s ezzel együtt a teológus Pázmánynak is.

Szabó Ferenc monográfiájában – felidézve a kutatás kezdeteit – épp ezért azzal kezd, hogy elhelyezi Pázmányt kora teológiájában, s igyekszik megrajzolni fejlődését a *Diatribától* egészen a *Prédikációkig* (33–63). E kép természetesen nem lehetne teljes a már fentebb is említett barokk mesterek bemutatása nélkül (67–82). Különösen is érdekes és hasznos annak a kérdésnek a feszegetése, hogy ez a kor miként viszonyult a középkori örökséghez, kiemelten az Aquinóihoz (78k).

A kötet II. (legterjedelmesebb) része a pázmányi krisztológiát vizsgálja az ágostoni örökségtől indulva a tamási hatásokon át egészen a megváltástan és a megigazulás tematikáig, külön kitérve arra, hogy a hittitkok miként jelennek meg a prédikációkban (85–303). Anélkül, hogy a részletekbe belemennénk, ki kell emelnünk, hogy a klasszikus kérdések vizsgálata terén Pázmány önálló gondolkodást és teológiai észjárást mutat fel. Tisztelt a tekintélyeket, de nem szolgálja ki és másolja őket. Nagyon elgondolkodtató ilyen szempontból a megtestesülés vizsgálata (132–137 és 137–152). Érdekes látni, hogy a magyar jezsuita miként tud felülemelkedni a *cur Deus homo* kérdés anzelmi determináltságán, ami uralta a kor teológiai körképét (a bűnért való engesztelés mint a megtestesülés oka), s visszanyúl addig a szintig, ahol Iréneusz vagy éppen Ambrus krisztológiája csodálatos mélységre jut el, amikor felmutatja az egész teremtés krisztocentrizmusát, kiemelve, hogy az Ige megtestesülése nem pusztán a bűnnek a következménye, hanem abban Krisztus primátusa válik megragadhatóvá. Kifinomultan elemez, megkülönbözteti a változást (*mutatio*) és a mozgást (*motio*) Isten

kapcsán, megmutatja, hogy a megtestesülésben az isteni jóságnak és szeretetnek a megnyilvánulását kell látnunk. Ily módon egyébiránt a pázmányi krisztológia előre mutat a XX. század francia teológiája felé, amely nagy hatást gyakorolt a II. Vatikánum tanítására. Öröm tapasztalni, hogy Szabó Ferenc ebben a megközelítésben elemzés alá veszi Pázmány (elsődlegesen Karácsonyhoz és Húsvéthoz, Pünkösdhöz) kötődő prédikációt. Míg az irodalomtörténészek inkább a moralizáló vagy hitvitázó beszédekre összpontosítanak, ezekben a homíliákban kibontakozik az esztergomi bíboros teológiai elmélyültségének a gyakorlati alkalmazása: misztagogikus módon tárja hallgatói elé a megtestesülés és megváltás valóságát.

A III. rész az egyháztannal foglalkozik (307–374). Itt lefelől megint egy jól ismert leegyszerűsítés ketrecéből kell kitörni. Világos, hogy a kor nagy kérdése ez volt: Melyik Krisztus igaz egyháza? Ám tévednénk, ha úgy vélnénk, hogy itt semmi másról nincs szó, mint a katolikus igazvolt protestánsokkal szembeni (és az ő kárukra történő) hangoztatásáról. Az alapvető vizsgálati pont a Szentírás és az Egyház (Hagyomány) viszonyának elemzése. Eközben azonban Pázmány – kevéssé hangoztatott tény ez – távolságot vesz a pápai tekintélyt középpontba helyező Bellarminótól (328), vagy akár a Trienti Zsinat nyomán elterjedt nézettől, amely számára az *unitas* egyenértékű a *Romanitas*-szal. Egyház-definíciójának sarkköve, hogy az „igaz hit vallása” és „a külső szakramentumok szolgáltatása” tartja egybe a „gyölekezetet”. Az igaz hit az embereket „láthatatlanul eggyé teszi”, de ezzel együtt az Egyházban a híveknek „külső jelek” és „Isteni szolgálatok formája-által látható-képpen-is egybe kell kötöztetniök” (333). Mint látható, finom, de világos a hangsúlyeltolódás, amelynek gyökere úgy Pázmány személyes élettörténetében, mint a sajátos magyar helyzetben keresendő. Végző soron P. Szabó fel tudja mutatni, hogy Pázmányban akár még az ökumenikus útkeresés egyháztanának egyik képviselőjét is tisztelhetjük.

A kötet *Postscriptuma* (375–448) megnyitja a további kutatás távlatait: utal a személyes (jezsuita) lelkiség fontosságára Pázmány művében, és felvázolja e XVII. századi magyar teológia időszerűségét is, olyan témákat vonultatva fel, amelyek a közelmúlt hittudományában (P. Teilhard de Chardin, Y Congar stb.) és a II. Vatikánumon, illetve az azt követő tanítóhivatalban különös fontosságra tettek szert. A monográfiát értékes és alapos bibliográfia zárja (447–465), amihez kapcsolódóan Pázmány műveinek összefoglaló táblázatát s egy hasznos névmutatót is találunk.

Szabó Ferenc Pázmány-kötete egyszerre összegzés és kapunyitogatás. Egybefogja elmúlt évtizedek kutatómunkáját, s előre mutat a mind alaposabb teológiai tanulmányok felé. Rá kell ébrednünk, hogy Pázmány kincse a még mindig teljességgel meg nem született magyar teológiának, forrás és gyökér, amelyhez vissza kell nyúlnunk. Ugyanakkor azt is át kell éreznünk, hogy ez az örökség nem csak kivételes katolikus (felekezeti), hanem mélyen keresztény (ökumenikus) értékkel is bír. Ha ezek után lesznek teológusok, akik szemináriumok keretében, előadások során *ébresztik a teológus Pázmányt*, ha lesznek fiatalok, akik lelkesen viszik tovább a hittudományi vizsgálódás és értelmezés stafétáját, ha ez a hatalmas munka, amelyet Szabó Ferenc eddig végzett, kapuja lesz a jövő nemzedékek kutatásainak, akkor e monográfia célt ért. Bízunk benne, hogy így lesz, hisz bizonyosak vagyunk abban, hogy ennek így kell lennie.

Török Csaba